గోడలకు నోళ్లు

మూడుముళ్ళు పడ్డ తరవాత ముచ్చటగా మూడు నెలలు అమ్మగారింట్లో అటున్న పుల్ల ఇటు వేయకుండా మనుగుడుపులు కుడిచిన మంజుల అత్తగారింట్లో అడుగుబెట్టి ఇంకా వారం తిరగలేదు. ఆ కొత్త పెండ్లి కూతురు కడపదాటి అడుగు బయటపెట్టలేదు.

అయినా ఆమె ఆ ఊరిని గురించి చాలా విషయాలు తెలిసి కొనింది.

అంటరానితనం అడుగంటిపోవాలని నినాదాలు చేస్తున్నవాళ్ళు — అంటరానివాళ్ళను ఊరికి దూరంగా ఉంచుతున్నట్లే పల్లెలు దేశ సౌభాగ్య సీమలని పలుకుతున్నవాళ్ళు ఆ ఊరిని మాత్రం దాని కర్మకు దానిని వదిలి పెట్టినట్లుంది.

కర్మ సిద్ధాంతం ఈ దేశంలో మూడు పువ్వులూ ఆరు కాయలుగా వర్థిల్లుతున్నది కాబట్టే నీతి నిజాయితీ బ్రదికి బట్ట కడుతున్నాయి. 'సర్దుబాటు తత్త్వం' పోతులూరి వీరబ్రహ్మం తత్త్వంలాగ మనల్ని తత్త్వ

వేత్తల్ని చేస్తున్నది!—అన్న అభిప్రాయాలతో ఆ పల్లె తలమునక లవుతున్నది.

ఆ పల్లెకు పేటకు మధ్య దూరం మూడుమైళ్ళే.

అయితే పేట ఎదిగిన ఎత్తుతో పోలిస్తే మాత్రం ఆమడల దూరాలు.

పట్టణంనుండి పేట వరకు పరుగులమీద వచ్చే బస్సు—పేటలోనే మొండికేస్తుంది. పల్లె మొగం చూడమంటే—'నావల్లగాదు బాబూ!' అంటుంది. బస్సుకు బుద్ధి చెప్పలేని పల్లీయుడు పేటనుండి కాలికి బుద్ధి చెబుతాడు.

పేటలో మీట నొక్కితే తకీమని వెలిగే విద్యుద్దీపాలు—పల్లెలోని కిరసనాయిలు బుడ్డీ దీపాల్ని, లాంతర్లని చూసి వగలు పడుతూంటాయి.

పొద్దు గూట్లో పడితే—నీళ్ళు కలిసిన కిరసనాయిలు దీపం నొప్పులు పడుతూంటే పల్లీయుడు నీళ్ళు నములుతుంటాడు.

పల్లెకు పేటకు మధ్యనున్న ఎగుడు దిగుడు రెండెడ్ల బండి బాటను చూసి పేటలో తారు రోడ్లు తొడ తట్టుతుంటాయి. పేటలో వయ్యారంగా పైకి లేచిన మిద్దెలు మేడలు పల్లెలోని పూరి కొంపలను చూసి పకపక నవ్వుతూంటాయి.

ఆ ఊళ్ళో దాదాపు మూడు వందల కడపలున్నాయి

ఆ ఊరికి నాలుగు దిక్కులున్నాయి.

అయితే పండించింది అమ్మడానికి, కావలసింది కొనుక్కోవడానికి ఆ పల్లెకు పేట ఒకటే దిక్కు.

ఆ ఇంట్లో ఉన్న ముగ్గురికి మూడు దిక్కులు.

అత్త మామ—వాళ్ళ ఒక్కగానొక్క ముద్దుల కొడుకు తనకు తాళి గట్టిన భర్త. ఆ ఇంటి జనాభా 'ఉద్ద' కొకటి తక్కువగా ఉంటే తన రాకతో ఆ లోటు తీరింది.

"ఒరే నాయనా! ఒక్కగా నొక్క బిడ్డవు. మేఁవా? బదికినంత కాలం బదకబోయేది లేదు. మనకా? ఒకరి కంత పెట్టి తినగలిగినంత వసతి ఉంది. నువ్వు ఉద్యోగాలు చేసి ఊళ్ళేలింది చాలు బాబూ! మా కండ్ల ముందరుండిపోరా!" అని కొడుకును చూసి తల్లి బ్రతిమలాడుతుంది.

"అమ్మా! నీ కొాక దండం. నీ సలహా కొాక దండం. ఊరికి పది వేల దండాలు. ఇలాంటి కొంపలో ఉండడంకంటే హాయిగా అడవిలో కాపురం పెట్టుకోవచ్చు. నా మాట వినండి. ఊఁ! అనండి. మూడుం ముక్కాలు గడియకు ముక్కాలు దుడ్డుకు ఉన్నది అమ్మిపారేస్తా. ఒక పట్టణంలో అందమయిన ఇల్లు కడతా. తూగుటుయ్యాలమీద మిమ్మల్నిద్దర్నీ కూర్చోబెడతా! మీ కోడల్ని తూగుటుయ్యాల్ని ఊస్తూ కూర్చోమంటా!" అని సవినయంగా సమాధానం చెబుతాడు కొడుకు.

"ఒరే! నే నీ మట్టిమీద పుట్టినాను. ఈ మట్టిలోనే పెరిగినాను. ఈ మట్టితోనే పోరకలాడాను. నిన్నింతవాణ్ణి చేశాను. నువ్వు చదివిన చదువు ఈ ఊరిని ఇంకింత చేస్తుందనుకొంటే—నువ్వేమో వంగినోడికింద వంగాలంటుండావ్!—పో! నీ ఖర్మ!—ఒక కన్ను కన్నుగాదు. ఒక కొడుకు కొడుకు కాదు అంటారు. అంతే అనుకుంటా. ఇంతకాలం నీకోసం. ఇంకమీదట ఈ ఊరికోసం! పోరా పో!" అంటూ పిసరంత ప్రగతి భావోద్రేకి అయిన తండ్రి విరుచుకపడతాడు.

మంజుల మనోహరంగా నవ్వుతుంది.

"ఏమమ్మా కోడలా? నా మాటంటే నీగ్గూడా నవ్వులాటగా ఉంది కదా? అపునులే. ఈ పల్లెకొంపల్లో పడి చావడానికి మీకేం కర్మ పట్టింది. మొగుడు దర్జాగా ఉద్యోగం చేస్తుంటే వంటమనిషి వేళకు అంత వండి పడేస్తే—ఇక ఉండనే ఉండాయి బొచ్చె బోలెడన్ని నవలలు! మీతోబుట్టువులు రాసి పారేసినవి....కావలసినంత కాలక్షేపం!" కాసంత నిష్ఠూరాన్ని

రవ్వంత అమాయకత్వంతో కలిసి సుతిమెత్తంగా ఎత్తి పొడుస్తున్న మామ గారి మాటలకు అరవిరిసిన పువ్వే అవుతుంది మంజుల!

"పిచ్చి మాఁవయ్యా! మీరేదో మీ కొడుకును తీవిగా పాంటు, షర్టు వేసుకోమంటుంటే ఆయనగారేమో అందంగా చీర అలంకరించుకొంటా నంటుండాడు. నన్నేం చేయమంటారు చెప్పండి?" మగని వంక అదో రకంగా చూస్తూ మామను అడుగుతుంది మంజుల.

"ఆడ కూతురైనా, అద్భుతంగా చెప్పినావమ్మా!" అని అంటూ ఇల్లు దద్దరిల్లేలా నవ్వుతాడు మామగారు.

కొరికి తినేద్దామన్నంత కోపంగా చూస్తాడు మొగుడుగారు.

కోడలి దిమాకు చూచి అత్త పెత్తనం మూతి మూడు వంకర్లు తిప్పు తుంది.

"మాఁవయ్యా! మీరు 'ఊఁ' అనండి. వాళ్ళు అమ్మా, కొడుకు ఒక పార్టీ. మనం మామా కోడళ్ళం—ఒక పార్టీ. ఇదేం కొత్తగాదు. ఒకే ఇంట్లో రెండు మూడు పార్టీలుండడంలో వింతలేదు. ఈ పార్టీ విభేదాలు సిద్ధాంతపరం మీద కాదు. దేశ భక్తితో అసలే కాదు. ఏ పార్టీ అధికారాన్ని చేజిక్కించుకున్నా తాము అధికారం చలాయించవచ్చన్న స్వార్థంతో! పోనీ! చదువుకున్న కోడలిగా మీ పక్కన నిలబడతాను. ఆయన ఉద్యోగం ఆయనగార్ని నిరభ్యంతరంగా వెలిగించుకోనీ! కనీసం ఊరయినా బాగుపడు తుంది" అని కోడలు ముందు పడుతుంది.

"వద్దు. తల్లీ! వద్దు. కొడుకు కోడలు చిలకా గోరువంకల్లాగా ఉంటే—వాళ్ళను విడదీసినాడని మీ అత్తమ్మే బయలుదేరుతుంది ప్రచారా నికి? దాని నోట్లో పడితే ఇక నీపని, నాపని గోవిందో గోవింద!" అని రెండు చేతులు జోడిస్తాడు మామగారు.

ఆ మామగారి పేరు లక్ష్మీకరం!

అత్తగారి పేరు లక్ష్మీకాంతం!!

కొడుకు పేరు నిరంజనం!!!

అందరూ కలిసి ఒక అరగంట సేపు వాదులాడుకొంటారు. అలుపు తీరేలా హాయిగా నవ్వుకొంటారు. ఆ తరువాత ఎవరిదారి వాళ్ళు చూసుకొంటారు.

అత్త లక్ష్మీకాంతమ్మ వంటింటివైపు బయలుదేరితే, మామ లక్ష్మీకరం ఊరిమీద పడతాడు. ఆ అదనుకోసమే కాచుకొని కూర్చున్న నిరంజనం మంజులమీద పడతాడు. ఆమె పొగరుమోతు తనానికి ప్రతిఫలంగా ముద్దులతో ముంచేస్తాడు.

వాళ్ళ వద్దికను చూసి ఆ పాతకాలం మిద్దెలో చాలా కాలంగా ఉంటున్న పిచ్చుకలు కిచకిచలు పోతాయి. ఆ పిచ్చుకల ఆనందానికి అర్థం గ్రహించిన లక్ష్మీకాంతమ్మ వంటింట్లో ముసిముసిగా నవ్వుకొంటుంది.

ఆ పల్లె చీకట్లో మునిగి తేలుతుంది.

దినం మారుతుంది. పరధ్యానం పాలపడితే లక్ష్మీకాంతమ్మ చేతి వంట రుచి మారుతుంది. పిచ్చుకల కిచకిచల్లో శ్రుతి మారుతుంది. అయితే, వాళ్ళ వాదోపవాదాల్లో మాత్రం మార్పు ఉండదు. విందామంటే ఓర్పు ఉండదు.

అబ్బ మాటలు అబ్బవి!
కొడుకు ధోరణి కొడుకుది!!
తల్లి ఆశలు తల్లివి!!!
అందుకే ఆ ఇంట్లో ఉన్న ముగ్గురివి మూడు దిక్కులు.
తల్లి పిల్లలకోసం ఎదురు చూస్తుంది.
ప్రేయసి ప్రియుడికోసం ఎదురు చూస్తుంది.
చకోరాలు వెన్నెలకోసం ఎదురు చూస్తాయట.

కాని, కాలం మాత్రం ఎవరికోసం ఎదురుచూడదు. ఎదురు చూడడంలో చిరాకు దానికి బాగా వంటపట్టినట్లుంది.

ఒకటి.... రెండు.... మూడు.... ఇలా వరసగా రోజులు దొరలిపోతున్నాయి. దినము వాదోపవాదాలు చెలరేగి పోతున్నాయి. వారం తిరిగి

పోతుందనుకునే టప్పటికి ఒక రోజు నాలుగు బార్ల పొద్దుండగా వాళ్ళు ఒక నిర్ణయంతో నిలబడ్డారు.

దాని ప్రకారం—

నిరంజనం వెంటనే ఒంటిగా బయలుదేరి వెళ్ళాలి. తాను ఉద్యోగం వెలిగిస్తున్న మహాపట్నంలో ఒక అద్దె ఇల్లు కుదర్చాలి. ఆ ఇంటికి సకల సౌకర్యాలు సమకూర్చాలి. ఆ తరవాత ఒక వారం రోజులు సెలవుపెట్టి పల్లెకు రావాలి. ప్రయాణానికి ఊరి పురోహితుడు లగ్నం పెట్టాలి. ఆ లగ్నం ప్రకారమే కోడలు కాపురానికి బయలుదేరాలి. కొత్త కోడలు ఇంట్లో అడుగు పెడితే దేనికీ తడుముకోవలసిన అవసరమంటూ ఉండ కూడదు.

ఈ షరతులకు నిరంజనం వెంటనే అంగీకరించాడు.

అయితే—'ఈ నోరులేని వెధవకు ఇల్లు దొరికిన కాలానికి కదా!' అని తండ్రి సంతృప్తి పడ్డాడు.

తండ్రి తనయుడికి నోరే లేదనుకొంటే—తల్లి ఆ నోట్లో నాలుక కూడా లేదనుకొంది.

అందుకే—

'నోట్లో నాలుక లేని ఈ బిడ్డ ఆ మహాపట్నంలో వీధులన్నీ తిరగాలి. సందు గొందులు గాలించాలి. ఖాళీగా ఉన్న ఇండ్లను కనుక్కోవాలి. ఇండ్లున్నవాళ్ళు లేని వాళ్ళను వేసే సవాలక్ష ప్రశ్నలకు సమాధానం చెప్పాలి. సమాధానం చెప్పినా—ఆ సమాధానాలు వాళ్ళకు ఒప్పినా ఇల్లు నచ్చాలి. సమాధానం నచ్చితే బాడుగ కుదరాలి. కుదిరినా ఆ ఇంటిని వీడు కుదురుగా తీర్చి దిద్దాలి. ఇవన్నీ జరగాలంటే—మూగవాడు 'అబ్బా!' అన్నంత అదృష్టం. ఆ కాలానికి చూసుకోవచ్చులే!' అని తల్లి తలపోసు కొనింది.

కనీసం మరో రెండు మూడు నెలలైనా కోడలు ఇంట్లో ఉంటుంది.

కోడలు ఇంట్లో ఉంటే కొడుకు తలచుట్టి నోటి వద్దకు వచ్చినట్లుగా ఇంటి చుట్టూ తిరుగుతాడు.

ఈ అభిప్రాయం ఆ తల్లిదండ్రుల మనస్సుల్లో ఒకేసారి పొడసూపే సరికి ఇద్దరు విజయగర్వంతో ఒకరినొకరు చూసుకొన్నారు.

ఓడిపోయిన వీరుడిలాగ నిరంజనం తలవాల్చి ఆలోచనలో పడ్డాడు.

మంజుల ఆ ఓడిపోయిన వీరుణ్ణి ఉడికించడానికి విరగబడి నవ్వుతూ ఉంది. కోడలు కుమ్మరిస్తున్న నవ్వుల కుప్పలవంక అత్తమామలు ఆప్యాయంగా చూస్తున్నారు.

ఓడిపోయిన వీరుడు గొంతు సర్దుకున్నాడు.

మూడు రెండ్లు—ఆరు కళ్ళు అమాంతంతంగా అతనిమీద పడ్డాయి.

"అమ్మా! ఇంటిని చూపి ఇల్లాల్ని చూడమన్నారు. ఇల్లు చూశాను. నీ ముద్దుల కోడలు దేనికీ ఇబ్బంది పడని రీతిగా ఇంటిని తీర్చి దిద్దాను. ఆ ఇంటిని చూస్తే ఎవరైనా వెంటనే ఇల్లాల్ని చూడాలంటారు. అలాంటి సమయాల్లో నీ కొడుకు చాలా ఇబ్బంది పడవలసి వస్తుంది. కొడుకు ఇబ్బంది పడడం నీవు చూడలేవు కదమ్మా? అందుకే ఇల్లాలికోసం వచ్చాను!" నంగి నంగిగా అన్నాడు నిరంజనం.

వాళ్ళ గుండెల్లో రాయి పడింది.

మంజుల కన్నుల్లో ఆనందం బయట పడడానికి గుంజులాడు కొంటున్నది.

ఓడిపోయినట్లు నటించిన వీరుడు విజయ గర్వంతో ఎటో చూస్తున్నట్లుగా వాళ్ళ వైఖరుల్ని గమనిస్తున్నాడు.

లక్ష్మీకాంతమ్మ, లక్ష్మీకరం ఒకరి మొగం ఒకరు చూసుకున్నారు. చూసుకొంటూ ఒక్కసారిగా రెండున్నర దశాబ్దాలకు వెనక్కు వెళ్ళారు. చిత్రమైన అనుభూతి వాళ్ళని చిందర వందర చేసింది. మొగాల్లో సిగ్గు పెగ్గె నిగ్గు దేలింది. అక్కడ ఒక క్షణం నిలబడలేక పైటచెరగు నోటి కడ్డంగా

పెట్టుకొని లక్ష్మీకాంతమ్మ వంటింటివైపు ఉడాయిస్తే—లక్ష్మీకరం ఊరిమీద పడ్డాడు.

నిరంజనం మంజులని ఒక పూలబంతిలా జవురుకొన్నాడు.

"అబ్బబ్బ! వేళాపాళా యేఁవీలేదు. వదలండి, బాబూ!" అని అంటూనే తప్పించుకోవడానికి తపనపడుతున్నట్లే రెండు చేతులతో అతని మెడను వాటంగా వాటేసుకొంది. ఒక లావుపాటి పూమాలను రెండు చేతులతో మోస్తున్నట్లే ఆమెను ఎత్తుకొని పడకటింటివైపు పరుగు దీశాడు నిరంజనం. మెత్తటి పరుపుమీద ఆమెను అలా మెల్లిగా జార విడిచాడు.

కమిలిన ఎడమచెంపను కుడిచేత్తో తడిమి చూసుకొంటున్నాడు.

మంజుల కొంటెగా అతనివైపు చూస్తూ ఉంది.

ఉన్నట్లుండి పిచ్చుకలు కిచకిచమని గోలచేశాయి.

నోటికడ్డంగా పెట్టుకొన్న పైట చెరగును లక్ష్మీకాంతమ్మ నోట్లో దురుక్కొనింది.

పొద్దు గూట్లో పడింది.

చీకటి ఆ పల్లెను ఆప్యాయంగా తన కౌగిట్లోకి తీసుకొనింది. ఆ పల్లెను చీకటి కౌగిటినుండి విడదీయడానికి కిరసనాయిలు బుడ్డీ దీపాలు.... లాంతర్లు సతమతమవుతున్నాయి.

నిరంజనం కౌగిట్లో మంజుల మనస్సు వెచ్చనవుతూ ఉంది.

లక్ష్మీకాంతమ్మ పొయ్యిముందు కూర్చుని కట్టెల్ని ఎగదోస్తూ ఉంది, వంట తొందరగా ముగించడానికి! పొయ్యి వెలుగుతో ఆమె ఆనందం పోటీ పడుతూ ఉంది.

ఊరి పురోహితుడు గుప్పు గుప్పు మంటున్న లాంతరు ముందర కూర్చుని బుర్ర గోక్కొంటున్నాడు, ప్రయాణానికి లగ్నం కట్టడానికి. లక్ష్మీకరం అతడి ముందు గురువు ముందర శిష్యుడిలాగ బుద్ధిగా కూర్చున్నాడు.

ఎవరి పనుల్లో వాళ్ళుంటే—తానేమీ తక్కువ కాదన్నట్లు కాలం తనపనిమీద తానున్నది.

మూడు రోజుల తరవాత పట మెగురుతున్న వేళలో ప్రయాణానికి లగ్నం.

ఆ రోజు. ఇంటి ముందు రెండెడ్ల బండిని నిలబెట్టాడు కన్నిగాడు. వాడా ఇంటి సేద్యగాడు. బండిమీద వరి కసవు పరిచాడు. ఆ కసవు మీద గోనె పట్టలు.... ఆ పట్టలమీద చలువచేసిన దుప్పట్లు పరిచాడు. పెట్టె బేడా దారాలువేసి బిగించి కట్టాడు. మంజులా, నిరంజనం ఇంటినుండి బయలుదేరితే వాళ్ళను వీధి వాకిట్లోనే నిలబెట్టి లక్ష్మీకాంతమ్మ గచ్చకాయంత కర్పూరం వెలిగించి దిష్టితీసింది.

వాళ్ళు బండెక్కి కూర్చున్నారు.

కన్నిగాడు ఎద్దుల్ని నిలబెట్టి కాడిగట్టాడు.

లక్ష్మీకాంతమ్మ కాసంత దూరం వెళ్ళి ఎదురుగా వస్తూంటే బండి బయలుదేరింది.

కరకర పొద్దు మొలుస్తూ ఉంది.

కావి రంగుతో తూర్పు దిశ మిల మిల మెరిసిపోతూ ఉంది.

చెట్ల ఆకుల మాటున ఆ రాత్రంతా తలదాచుకొన్న గువ్వా గట్రా కలకల నినాదాలతో బిలబిల పైకి లేస్తున్నాయి.

ఎగుడు దిగుడు బండి బాటమీద రెండెడ్లబండి ఎగిరెగిరి పడుతూ ముందుకు సాగుతూ ఉంది.

మంజుల పుట్టింది పట్టణంలో. చదివింది కాలేజీల్లో. తిరిగింది ఆటోల్లో. కార్లల్లో. ఎగుడు దిగుడు బండి బాటమీద ఎత్తెత్తి వేస్తున్న బండి ప్రయాణం ఆమెకు ఒక కొత్త అనుభవం.

ఒక చక్రం పల్లంలో దిగితే, మరో చక్రం మిట్టమీద ఉంటుంది. బండి పల్లంవైపు వాలుతుంది. అప్పుడు ప్రక్కకు వాలి పడిపోతామేమో?

అన్న భయంతో ఆమె రెండు చేతులు చాస్తుంది. ఆ కుదుపులో ఎంత నిలదొక్కుకున్నా వీలుపడక, నిరంజనం ఆమె మీద వాలపడతాడు. ఒకరి చేతుల్లో ఒకరు. ఒకరి మీద ఒకరు!!—కిలకిలా నవ్వుకొంటారు.

'సేద్యగాడు చూస్తున్నాడే!' అన్న సిగ్గునుండి తేరుకొని సర్దుకొని కూర్చుందామని ప్రయత్నించే లోపుగానే ఇంకొక చక్రం పల్లంలోకి దిగుతుంది. బండి అటువైపు వాలుతుంది. నిరంజనం చేతులు చాస్తూ ముందుకు వాలుతాడు. తన కోసమే అన్నట్లుగా ఆమె అప్పటికే అతనిమీద పడుతుంది. మళ్ళీ ఒకరి మీద ఒకరు! ఒకరి కౌగిట్లో ఇంకొకరు!!

చిత్రమైన అనుభూతితో ఇద్దరు చిత్తయిపోతున్నారు.

కన్నిగాడు గమనించీ గమనించనట్లే ఒక కంట గమనిస్తూ ఎద్దుల్ని అదిలించి కొడుతున్నాడు. ఆ జోరులో ఏమాత్రం మిట్ట పల్లాలున్నా బండి కుదిలించి పారేస్తా ఉంది. ఆ కుదుపులతో వాళ్ళు ఒకరిమీద ఒకరు పడుతున్నారు. పులకరింతల్లో తేలిపోతున్నారు. ఆ ఆనందంలో వాళ్ళకు దారి గడిచినట్లే తెలియడం లేదు.

బండి పేట చేరుకొనింది.

మంజుల, నిరంజన్ బండి దిగారు.

బస్ స్టాండ్‌లో ఒక చింతచెట్టు. చింతచెట్టు నీడలో ఒక పూరి గుడిసె. గుడిసెలో ఒక టీకొట్టు. ఆ టీకొట్టుకు నాలుగు బారల దూరంలో ఒక పాఠశాల. అది మాధ్యమిక పాఠశాల. ఆ పాఠశాల్లోనే నిరంజనం ప్రాథమిక విద్య జరిగింది. అప్పటినుండి చూస్తూనే ఉన్నాడు. ఆ టీకొట్టు ఎదుగు బొదుగూ లేకుండా ఎక్కడ వేసిన గొంగళి అక్కడే అన్నట్లుగా ఉంది. ఆ టీకొట్టు ఆసామి—అయ్యాసామి—మాత్రం వయసు ప్రభావంతో మనిషి గుర్తు పట్టలేనంతగా మారిపోయాడు. అయితే, నిరంజనాన్ని చూస్తూనే ఆప్యాయంగా పలకరిస్తూ—'ఈ పొద్దు బస్సులు బందుగద నాయనా!' అన్నాడు.

ఒక్క క్షణం నివ్వెరపడ్డాడు నిరంజనం.

ఆ తరవాత—'నిజమా?' అని సందేహంగా అడిగాడు.

"అయ్యోర్రాఁవా! నీతో అపద్దం సెప్పాలని నాకేవన్నా గాచ్చారఁవా? ఎల్లారు జావున నాలుగ్గెంట్ల బస్సురాలా! ఆరుగెంట్ల బస్సుకూడా రాలా! డ్రైవోర్లేవో స్ట్రయిక్ చేసినారంట!"

ఎడమ చేతిని మోకాలిక్రిందికి దించి కుడిచేతిని తలపైకెత్తి వయ్యారంగా వంగి టీని ఒక గ్లాసులో నుండి మరో గ్లాసులోనికి పోస్తూ తనలో తాను అనుకొంటున్నట్లే అన్నాడు అయ్యాసామి.

నిరంజన్ గొంతు తడారింది.

తడారిన గొంతును అయ్యాసామి ఆప్యాయంగా అందించిన టీతో తడుపుకొన్నాడు. ఆ మాటల్ని వింటున్న కన్నిగాడు తలగుడ్డ విప్పి తల గోక్కుంటున్నాడు. మరో ఆలోచన వాడి బుల్లిబుర్రకు తట్టకపోయేసరికి దేబెరించి చూస్తూ నిలబడ్డాడు.

"అలా చూస్తా నిలబడ్డా వెందుకురా, కన్నయ్యా! బండిగట్టు. పోదాం!" అన్నాడు నిరంజనం.

ఎగిరి గంతేసినాడు కన్నిగాడు. బండి యింటిముఖం పట్టింది.

అదే బండి....అదే బండిబాట....అవే మిట్టపల్లాలు....అదే కుదుపులు....అవే అనుభూతులు—అయితే, మునుపటి ఆనందాన్ని వాళ్ళు పేటలోనే మూటగట్టి వదలిపెట్టినట్లుంది. చాలా తీవ్రమైన వాదోపవాదాల్లో పడ్డారు.

"ఎందుకండి అంత తీవ్రంగా ఆలోచిస్తారు. ఎవరి హక్కులు వాళ్ళవి. హక్కులు సానుకూల పరిష్కారానికి రాకపోతే — సాధించుకోవడానికి ప్రయత్నాలు అవసరం. ఆ ప్రయత్నాల చివరి మెట్టు సమ్మె!" తీవ్రంగా ఆలోచిస్తున్న నిరంజాన్ని సమాధాన పరచవలెనని ప్రయత్నించింది మంజుల.

"మంజూ! ఈ దేశంలో పుట్టిన ప్రతి మనిషి మనిషిగా జీవించడానికి హక్కు ఉంది. అయితే ఎంతమంది మనుష్యులు మనుష్యులుగా జీవించగలుగుతున్నారు. అదో అటు చూడు. ఆ కట్టెల మోపును మోసుకొని పోతున్న మనిషిని గమనించు. పేటకు ఇక్కడికి రెండు మైళ్ళ దూరం ఉంటుంది గదా? ఇక్కడి నుండి అడవిలో మరో రెండు మైళ్ళు వెళ్ళితేకానీ కట్టెలు పోగు చేసుకోలేడు కదా? అంటే—ఏ తొలికోడి కూసే వేళకో నిద్ర లేస్తే కానీ—అతడు కట్టెలుకొట్టి మోపు కట్టుకొని ఈ వేళకు తిరుగు ముఖం పట్టలేడు. ఇక పేటకు మోసుకొని వెళ్ళాలి. దింపమన్న చోట మోపు దించాలి. బేరమాడాలి. కుదరకపోతే మళ్ళీ నెత్తికెత్తుకోవాలి. ఇంత కష్టపడితే అతడికి దక్కేది ఒక నాలుగయిదు రూపాయలు. దాంతో వాడు కుటుంబాన్ని పోషించాలి! బట్ట నలక్కుండా పంకా కింద కుర్చీలో కూర్చొని నాలుగు కాగితాలు పొర్లిస్తే ఒక దినానికే ఇంతకు పదింతలు గిట్టుతూ ఉంది. వాడి హక్కును ఎవరు కాపాడాలి? ఎలా కాపాడాలి?"—చెమటలు కారుస్తూ కట్టెలు మోసుకొనిపోతున్న వాడివైపు తదేకంగా చూస్తూ అడుగుతున్నాడు నిరంజనం.

"మీరు చెప్పేది బలే బాగుందే!" మీది మేధా సంపత్తి. వాడిది శారీరక శక్తి. ఒకదానితో ఒకటి పోల్చడానికే వీలులేని పరిస్థితి!" చాలా తెలివిగా మాట్లాడినట్లు కిలకిలా నవ్వింది మంజుల.

"వాడూ మనిషే!—వాడికీ మేధ ఉంది. అయితే ఆ మేధా సంపత్తి పెరగనీకపోవడానికి కారణం ఎవరంటావ్?"

"వాడి ఖర్మ!"

"బాగా చెప్పావు, మంజూ! ఈ భారతదేశంలో పుట్టిన ఆడపడుచువి. ఈ మాత్రం కర్మసిద్ధాంతం ఒంట పట్టకపోతే—నీలాంటి వాళ్ళను చూచి దేశమాత విలపిస్తుంది. పోనీ నీ మాటకే వస్తాను. బస్సు నడిపే డ్రైవరుకి కావలసిందేమి?"

"ఒక విధంగా ఆలోచిస్తే వాళ్ళదీ శారీరకమైన శ్రమే!"

"మరి కట్టెలు కొట్టుకొని బ్రదుకుతున్న వాడిది శారీరకమైన శ్రమ. బస్సు నడుపుతున్నవాడిదీ శారీరకమైన శ్రమ. ఇంతెందుకు?—ఈ బండి తోలుతున్న కన్నయ్యది శారీరకమైన శ్రమ. అయితే కన్నయ్య సమ్మె చేయలేదు. కట్టెలమ్ముకొనేవాడు సమ్మె చేయలేదు. బస్సు నడిపేవాళ్ళు మాత్రం సమ్మె చేయగలుగుతున్నారు."

మంజుల శ్రద్ధగా వింటూ ఆలోచిస్తున్నది.

బండి తోలుతున్న కన్నగాడికి భోగోతం చెవి కెక్కలేదు.

"మంజూ! ఈ దేశ సంపదను ఎవరో కొల్లగొట్టుకొని పోతున్నారని మధనపడి ఈ దేశ సంపదను ఈ దేశ వాసులకే పంచిపెట్టాలని మహాత్ములు స్వాతంత్ర్యాన్ని సాధించారు. మనల్ని మనల్నిగా బ్రతకమన్నారు. కానీ నోరున్న వాళ్ళదే రాజ్యంగా ఉంది. ఒకప్పుడు ఎవడో విదేశీయుడు మన నోళ్ళు గొడుతున్నాడని బాధపడ్డాం. మన సౌఖ్యాన్ని దోచేస్తున్నాడని విలపించాం. ఇప్పుడు మనలో మనమే—అంటే, నోరున్న వాళ్ళు నోరులేని వాళ్ళను దోచుక తింటున్నారు. ఈ సమ్మెల పరమార్థం ఇదేనేమో?—అనిపిస్తుంది."

ఇంతలో ఊరు వచ్చింది.

కన్నిగాడు ఇంటి ముందు బండి నిలిపాడు.

బండి ఇంటి ముందాగిన శబ్దం చెవిని పడడంతో ఆదరా బాదరా వీధి వాకిట్లోకి వచ్చిన లక్ష్మీకాంతమ్మ కొడుకును, కోడల్ని చూపి ఒక క్షణం అలానే నిలబడిపోయింది. అంతలోనే ఏదో మతికి తెచ్చుకొన్నట్లు గబగబ ఇంట్లోకి వెళ్ళింది. వెళ్ళినంత హడావిడిగా తిరిగి వచ్చింది, ఎర్ర నీళ్ళ తట్టతో! ఇంట్లో అడుగుపెట్టబోతున్న ఇద్దర్నీ అక్కడికక్కడే ఆపి ఎర్రనీళ్ళు దిగదీసి పోసింది.

వాకిట్లో నిలబడిన మంజుల, నిరంజనం ఒకరి వైపు చూచుకొన్నారు దొరగా! నవ్వుకొన్నారు దొరగా! అటుపై ఇంట్లోకి అడుగుపెట్టారు. లక్ష్మీ

కాంతమ్మ వాళ్ళను వెంబడించింది. కన్నిగాడు ఎద్దుల గాటకట్టి బండిలోని సామానుల్ని దింపడంలో నిమగ్నుడయ్యాడు.

"పేట నుండి బస్సులు నడవడం లేదమ్మా! డ్రైవర్లేదో సమ్మె చేశారంట!" తిరిగి వచ్చిన దానికి కారణం చెబుతున్నట్లుగా తల్లితో అంటూ తాతలనాటి పట్టెమంచం మీద కూర్చున్నాడు నిరంజనం. మంజుల లోనికి వెళ్ళింది.

"పీడా విరగడయ్యింది. పోనీలే నాయనా! ఇప్పుడు పుట్టి మునిగి పోయిం దేముందని!" నెత్తి బరువు నేలపడ్డంత హాయిగా అనింది లక్ష్మీ కాంతమ్మ.

ఈ సాకుతోనైనా కొడుకు కోడలు ఒక నాలుగు రోజులు ఇంటి పట్టున ఉంటారన్నది ఆమె ఆశ.

కానీ, ఆ మరుసటిరోజే ప్రయాణం కట్టాడు నిరంజన్!

"నాయనా! కోడల్ని తీసుకొని కొత్తకాపురం వెళ్ళుతున్నావు. ఎప్పుడు పడితే అప్పుడు బయలుదేరితే ఎలా? రెండు రోజులు ఓపిక పట్టు. ఈసారి పురోహితుడు దగ్గరికి నేనూ వెడతా! మంచి లగ్నం పెట్టించు కొస్తాం!"

అడ్డుపుల్ల వేసింది తల్లి!

"అమ్మా! నిన్న మీ మాట కాదనలేదు. పురోహితుడు పెట్టిన లగ్నాన్ని ధిక్కరించలేదు. గచ్చకాయంత కర్పూరం వెలిగించి దిష్టి కూడా తీశారు. స్వయంగా మీరే ముత్తైదువ శకునం! అయితే ఏమయింది? ఇంటికి తిరిగి రావలసి వచ్చింది. దీన్ని మీరేమంటారు? అంతా మన మంచికే జరిగిందంటారు. కాబట్టి మీ రేమీ అడ్డు చెప్పకండి" అన్నాడు నిరంజనం.

తల్లి మారు పలకలేదు,

కన్నిగాడు బండికట్టాడు.

మంజుల, నిరంజనం బండి ఎక్కారు. బండి బయలుదేరింది.

"ఏమండీ! దేశాన్ని గురించి దేశకాల పరిస్థితుల్ని గురించీ ఏదో ఒక రకమైన అభిప్రాయం ఉంది గదా! ఈ మారుమూలలో మీరు పుట్టి పెరిగిన పల్లె మాటుమణిగి ఉంది కదా! మీరు ఒకరిమీద ఆధారపడవలసిన అవసరం లేని వసతి ఉంది గదా? మరి మీరెందుకీ ఉద్యోగం చేయడం?"

బండి ఊరి పొలిమేరలు దాటి జట్టువాని ఒడ్డు దాటి మగ్గురాళ్ళ వంక దగ్గర పోతూంటే మంజుల అడిగింది.

"ఇది నీకు రావలసిన సందేహమే, మంజూ! అయితే, ఈ రోజుల్లో మేధస్సుకు గౌరవం నశించింది. ముఖ్యంగా ఇలాంటి పల్లెల్లో వితండవాదాలు ఎక్కువైనాయి. 'ఒకడు చెప్పడమేమిటి? మనం వినడమేమిటి?' అన్న తత్త్వం ప్రబలిపోయింది. ఏదైనా సదుద్దేశంతో గ్రామాభివృద్ధికోసం యత్నిస్తే—ఆ ప్రయత్నం విఘ్నేశ్వరుని చేయబోతే కోతి తయారైనట్టవుతుంది."

"ఈ రోజుల్లో ప్రతి వ్యక్తి అలానే అంటున్నారు. మీరూ అంతే అంటుంటారు!"

"పొరుగువాడికి తోడు పడకపోతే పీడ పొయ్యింది కానీ పొరుగు నెత్తిన చెత్త వేయకుండా ఉంటే-వాడు దేశభక్తుడు. తన బ్రదుకు తను బ్రదికితే మహాదేశభక్తుడు. అందుకే నేను గుట్టుగా మట్టుగా నా మట్టుకు నేను బ్రదక తలచుకొన్నాను."

వాళ్ళ మాటల్లో వాళ్ళు పడి లేస్తున్నారు. బండి ఎగుడు దిగుళ్ళలో పడి లేస్తూ ఉంది. అంతలో పేట వచ్చింది. కాదు—బండి పేట చేరుకొనింది.

టీ కొట్టుకు నాలుగు బార్ల దూరంలో బండి, కంట పడగానే టీ ఆసామి అయ్యాసామి—'నాయనా! ఈ పొద్దుగూడ బస్సులు నడవడంలేదు.

కండక్టర్లు కూడా స్ట్రైక్ చేసినారంట. డ్యూటీ కొచ్చిన డ్రయివర్లు డిపో ముందర తిరగలాడతా ఉండారంట! ఇట్టుంటే ఇంక బతికి బట్టకట్టినట్టే?" అని యాష్టపోయాడు టీ ఆర్చుతూ.

మారు మాట్లాడకుండా బండి వెనక్కి తిప్పాడు కన్నిగాడు.

ఎగుడు దిగుడు బండి బాటలో బండి ఎత్తెత్తి వేసినట్లుంది. దేశకాల పరిస్థితులు తలచుకొంటుంటే కడుపులో చేయిపెట్టి దేవినట్లుంది. కుదురుగా కూర్చొనలేక పోతున్నాడు నిరంజనం. కొత్త పెండ్లికూతురు మంజుల ఆనందానికి హద్దులు వెదకవలసిన సమయం. కోరికల మత్తులో కొంకర్లు పోవలసిన తరుణం. ప్రతి దినము ప్రయాణం భిన్నం కావడాన్ని గురించి పలుపలు విధాలుగా తలపోసుకొంటూంది.

మిన్ను విరిగిమీద పడవచ్చు. దానిని గురించి ఆలోచించలేడు సామాన్యుడు. కన్నిగాడు సామాన్యుడు. వాడి పని వాడిది. అందుకే బండి జాగ్రత్తగా ఇల్లు చేరింది.

కొడుకు, కోడలు తిరిగి ఇంటికి వచ్చారన్న సంతోషం కంటే— లక్ష్మీకాంతమ్మ బస్సులు నడుస్తున్న తీరు తెన్నుల్ని విని బుస్సు మనింది.

లక్ష్మీకరం కొడుకుతో అన్న మాటల్ని నిలబెట్టుకొన్నాడు. ఎప్పుడు ఇంటికి వస్తున్నాడో, ఏమో?—ఎప్పుడంత ఎంగిలి పడుతున్నాడో ఏమో? ఊరిమీద తిరుగుతున్నాడు, దానిని బాగుచేద్దామని. కొడుకు రావడాన్ని గురించి కానీ, పోవడాన్ని గురించి కానీ అతడంతగా పట్టించుకోలేదు.

ఆ మరుసటి రోజు ఉదయం మళ్ళీ ప్రయాణ సన్నాహాలు!

"నాయనా! బయలుదేరిన వేళావిశేషం ఏమిటో కానీ, దినమూ వెళ్ళడం తిరిగి రావడంగా ఉంది. రెండు రోజులు నిదానించరాదా?" తల్లి గొణిగింది.

"నువ్వేమీ అడ్డు చెప్పకమ్మా!" కొడుకు కోపగించుకొన్నాడు.

అడ్డు చెప్పలేదా మహాతల్లి.

బండి బయలుదేరింది. పొటమరిస్తున్న పొద్దుతో పోటీ పడగల సౌందర్యం పక్కనుంచే పరవశించి పోవలసిన తరుణం. కానీ నిరంజనం దృష్టి అందుకోవలసిన బస్సుమీద—ఆ మరునాడు చేయవలసిన 'డ్యూటీ' మీద లగ్నమయింది. ఆ ఊళ్ళో అమ్మలక్కలు రోజు తిరుగు ముఖం పడుతున్న తమ ప్రయాణంమీద విసిరినవిసుర్లు మనస్సులో తెర్లుతూ ఉంటే మంజుల ఆలోచిస్తూ ఉంది.

బండి టీ కొట్టును సమీపించింది.

బండి రాకను గమనించిన అయ్యాసామి అదో రకంగా నవ్వాడు.

నిరంజనం గుండెలో నిజంగానే రాయి పడింది.

"నాయనా! మెకానిక్ స్టాపు ఈ పొద్దు మొరాయించిందట. బస్సుల్ని డిపో నుండి బయటికెత్తనీయడం లేదంట! దానెమ్మను గొట్ట! నా బేరం కూడా సగానికి సగం పడిపోయింది."

నిలువునా కంపించిపోయాడు నిరంజనం.

ఈ దేశంలో ఇలా మాటి మాటికి 'సమ్మె! సమ్మె!' అనే వాళ్ళనంతా టీ కొట్టు పక్కన చింతచెట్టు కొమ్మలకు అక్కడే ఉన్న చేదబావి చేంతాడు వేసి వ్రేలాడ దీద్దామన్నంత కోపం వచ్చింది. కానీ, ఆ చింత కొమ్మలు నిలువవు. చేంతాడు చాలదని ఆలోచించలేకపోయాడు.

టీ బాయిలర్‌లోని చింతనిప్పుల్లా మండుతున్నాయి అతని కండ్లు.

అయ్యగార్ని ఆ రూపంలో ఎప్పుడూ చూడని కన్నిగాడు కలవరపడి పోతున్నాడు.

"ఏ పరిస్థితుల్లోనూ నేను రేపు డ్యూటీకి పోకతప్పదు. ఇంతవరకు ఒక పద్ధతిమీద నడిచింది నా ఉద్యోగ జీవితం. ఇప్పు డనవసరంగా మాట పడడం నావల్లగాదు. ఇప్పుడు వెళ్ళాలంటే రైలొకటే శరణ్యం!" మంజుల నుద్దేశించి అన్నాడు నిరంజనం.

"బస్సయితే యేఁవి?....రైలయితే యేఁవి?—వెళ్ళడమే ప్రధానం! రైల్లోనే వెడదాం!" అప్పటి కా పేటలో ఒక రైల్వేస్టేషన్ ఉన్నంత ధీమాగా పలికింది మంజుల.

"అది గాదు, మంజూ! ఇక్కడికి రైల్వే స్టేషన్ దాదాపు పదిహేను మైళ్ళ దూరానికి పైగా ఉంది. మనం ఈ బండిమీద అక్కడికి చేరేటప్పటికి ఆ బండి కూడా వెళ్ళిపోతుంది. ఆ మార్గంలో అదొక్కటే బండి!"

"అందుకని ఏం చేయాలంటారు?"

"మీరు వచ్చినదారి పట్టి ఇల్లు చేరండి. నేను ఆరుమైళ్ళు అడ్డదారిని పట్టి రైలందుకొంటాను."

మంజుల మొగం సెగకు వడలిన పువ్వులా తయారయింది.

"చూడు, మంజూ! నిన్ను వదలి నేను మాత్రం ఎలా ఉండగలను? కనీ పెంచిన అమ్మ నాన్న మాటల్ని కూడా లెక్కచేయకుండా నిన్ను వెంట బెట్టుకొని బయలుదేరాను కదా? ఎదురుచూడని పరిస్థితులు ఎదురైనపుడేం చేయాలి? వారం తిరగక ముందే!" మాటల్లో లాలింపు. చూపుల్లో కవ్వింపు.

మంజుల మారు మాట్లాడలేకపోయింది.

ఇద్దరి దారులు వేరైనాయి. వేరైన దారులమీద ఇద్దరూ బయలు దేరారు. కానీ కనుచూపు ఆనినంత మేరకు ఆ నాలుగు కఁడ్లకు మరొకటి కంటపడలేదు.

రెండెడ్ల బండి కుదుపు కుదుపులో నిరంజనం మనసున మెదలు తూంటే—ఏదో అనుభూతి....ఆతని పరిస్థితికి సానుభూతి....వారం రోజులు ఎలా గడుస్తాయో?—అన్న భీతి—మంజుల ఇల్లు చేరింది.

కర్తవ్యం ముందుకు లాగుతూ ఉంది. ఆప్యాయత అనురాగం వెనక్కు ఈడుస్తున్నాయి. అడుగుదీసి అడుగు వేయడంలో కాళ్ళు తడ బడుతున్నాయి. ఆరుమైళ్ళు నడిచేసరికి నిరంజనానికి ఆరో ప్రాణం చేతికి వచ్చినంత పనయింది.

అయినా రైల్వే స్టేషనులో ఆగి ఉన్న రైలు కంటపడేసరికి అతనికి ప్రాణం లేచివచ్చిన ట్లనిపించింది. ఆదరా బాదరా టిక్కెట్టు కోసం వెళ్ళాడు.

"రైలు వెళ్ళడం లేదండీ!" అన్నాడు నింపాదిగా స్టేషను మాస్టరు.

"ఎందుకూ?" అని ఆశ్చర్యంగా అడిగాడు నిరంజనం.

"ఏదో స్టూడెంట్ల గలాటా! ఎక్కడి బండ్లక్కడ నిలిపేశారు. ఎప్పుడు బయలుదేరుతాయో? ఏమో?" ఎన్నెన్నిమందికి ఎంతెంత వివరంగా చెప్పాడో? ఏమో? ఆ రెండు మాటలనడానికి విసుక్కొన్నాడు స్టేషన్ మాస్టర్.

అడిగిన వాళ్ళందరికీ చెప్పిందే చెప్పి స్టేషను మాస్టరుకు విసుగు, ఆరు మైళ్ళు కాలికి కాలు కొట్టుకుంటూ నడిచి నిరంజనానికి విసుగు!

ఓపిక వైదొలగింది.

అయినా కూడగట్టుకొని అక్కడికి అరమైలు దూరంలో ఉన్న ఒక రహదారిమీద నిలబడ్డాడు నిరంజనం!

ఒక నాలుగైదు లారీలు అతడు అడ్డంపెట్టిన చేతిని అడ్డమనుకోకుండా వెళ్ళిపోతే, కడకు ఒక లారీ డ్రైవరు అడ్డమనుకొని ఆగాడు. ఆ అడ్డం అతడి కవసరం!

ఆ లారీడ్రైవర్ అడిగినంత నిరంజనం ఇచ్చాడు. నిరంజనాన్ని డ్రైవరు తన పక్కనే కూర్చోబెట్టుకొన్నాడు.

'బ్రదుకు జీవుడా!' అని నిరంజనం చేరవలసిన చోటు చేరాడు—ఏ తెల్లవారు జాములోనో!

ఆరేడుమైళ్ళు నడక....రాత్రంతా నిద్ర లేకుండా లారీ ప్రయాణం.... బాగా అలసిపోయాడు మనిషి. అలా పడుకొన్నాడో, లేదో—నిద్ర ముంచు కొచ్చింది.

ఉదయం తొమ్మిది గంటలయింది. కిటికీ సందుల్లో నుండి సూర్య రశ్మి చురక లంటించేసరికి ఎగిరిపడి లేచాడు నిరంజనం. అతడు నిద్ర

లేస్తూనే కంట పడింది దినపత్రిక. అతడు ఆదమరచిన నిద్రలో ఉన్నపు డది తలుపు సందుల్లో నుండి లోన దూరింది. ఆ దినపత్రిక మొదటి పేజీలో కనుపించింది చూచి కలవరపడ్డాడు. అతని కనుబొమ ముడిపడింది. 'ఛీ!' అంటూ నేల విసిరికొట్టా డా పత్రికను. అది అటు పడి ఇటు పడి కడకు మొదటి పేజీ పతాక శీర్షికను ప్రస్ఫుటముగా చూపుతూ ఉంది.

"నేడే దేశ వ్యాప్తంగా ఎన్జీవోల సమ్మె ప్రారంభం."

ఆదరా బాదరా పైకి లేచాడు. రెండు చెంబులు నీళ్ళ నెత్తిన బోర్లించుకొని స్నానం అయిందనిపించాడు. గబగబ బయటపడ్డాడు. కడుపులో పిల్లులు గోల చేస్తుంటే హోటల్లో దూరి అంత తిన్నాడు. ఆ తరువాత నడక పరుగ్గా ఆఫీసు చేరుకొన్నాడు. అప్పటికే ఆఫీసుముందొక గుంపు. చాలా ముంపుగా నిలబడి ఉంది, లోనికి ఎవ్వరినీ వెళ్ళనీయడం లేదు.

లోనికి వెళ్ళాలన్నాడు నిరంజనం.

కూడదన్నారు.

"నా ఇష్టం." అన్నాడు నిరంజనం.

"నీ ఇష్టం నీ ఇంటి దగ్గర!" అన్నారు.

మాటా మాట పెరిగింది. పెరిగిన మాట వాదానికి ఎదిగింది. ఎరిగిన వాదం ఒక పద్ధతికి వొదగలేదు. పద్ధతికి వొదగని వాదం పరిస్థితుల్ని తారుమారు చేసింది.

'చాలుగాని నిలపరా!' అంటూ ఎవడో మూతిమీద ఒక దెబ్బ కొట్టాడు.

ఆ దెబ్బతో రెచ్చిపోయాడు నిరంజనం,

అయినా పదిమందిలో ఒక్కడు! పదిమందిలో పడిన పాము తప్పించుకొంటుంది. నిరంజనం పాము గాదు. ఒక మామూలు మనిషి. అందుకే పాపం! ప్రభుత్వం అతనికి ఆస్పత్రిలో ఒక పడక నిచ్చింది. పడకమీద పడుకొని ఇంటిని గురించి, ఇంటిలోని ఇల్లాల్ని గురించి ఆలోచిస్తున్నాడు.

ఇల్లాలికి ముందు ఇంటి యజమాని తండ్రి మనస్సులో మెదిలాడు. ఈ వయస్సులో అతని మనస్సు ప్రజాసేవవైపు మొగ్గింది.

ఈ రోజుల్లో ప్రజాసేవ. పలుకుబడి శిఖరాల్ని సులువుగా చేరుకోవటానికి త్రోవ. కాస్త లౌక్యాన్ని అలవరచుకొంటే—సంసార సాగరాన్ని ఈదడానికి అనువైన నావ!

కానీ లక్ష్మీకరం చేపట్టిత్రోవ ఈ కోవకు చెందినది కాదు.

ఏదో ధ్యేయం అతనిని జుట్టుపట్టి లాగితే అతడు ఇల్లిల్లు తిరిగి రైతుల్ని రెక్కబట్టి బరబరా బయటికి లాగి ఒకచోట చేర్చాడు. అలా చేరిన రైతుల ముందు ఎన్నో రైతు సమస్యల్ని పెట్టాడు.

మేడిపట్టి లోకానికి మెతుకుపెట్టే రైతుల్ని ప్రభుత్వం చిన్నచూపు చూస్తూ ఉందన్నాడు. ఎండనక వాననక రైతు చెమటోడ్చి పండించే పంటకు గిట్టుబాటు ధర కావాలన్నాడు. భూమిశిస్తు కరెంటు చార్జీలు రైతుల నుండివసూలు చేయడం నామూషీ అన్నాడు. సంఘటిత శక్తితో సాధించడం రైతుల కర్తవ్యం అన్నాడు.

'జై బోలో లక్ష్మీకరంగారికీ!' అన్నాడెవరో!

వీధి నాటకాల్లో వెనుక పాటలాగా అందరూ ఈ మాటను అందుకున్నారు.

చెవులు చిల్లులు పడ్డాయి!

రైతులోకం బయలుదేరింది—నాయకుడు ముందు నడుస్తున్నాడు.

ఒక పల్లెనుండి ఇంకొక పల్లెకు.... ఆ పల్లెనుండి మరో పల్లెకు.... పడుగులమీద ప్రయాణం—పల్లె పల్లెలో ఉపన్యాసాలు! రైతులు ఉత్తేజితులై ముందు పడుతున్నారు. రైతుసేన—వాహిని అయింది. ఆ సేనావాహిని జిల్లా కేంద్రాన్ని చేరుకొనింది. నినాదాలతో నాలుగు వీథుల్ని ముంచెత్తింది. కడకు కలెక్టర్ కార్యాలయం ముందు 'ధర్నా' చేసింది.

రైతుజన నాయకుడు లక్ష్మీకరం జైల్లో పడ్డారు. ఎండుగడ్డిలో పడిన నిప్పులాగా రాచుకొనిందీ వార్త ఆ పల్లెల్లో!

"అబ్బ జైలు పాలయితే, కొడుకు ఆస్పత్రి పరమాయెనే? అయ్యో! పాపం!"

"ఏం జేద్దాం! ఒక్కొక్కరు గడపలో కాలుబెట్టిన వేళావిశేషం. అట్లానే జరుగుతుంది."

"ఊరికే అన్నారా, నాయనా, పెద్దోళ్ళు! దొంతికి కడ వొచ్చినా, గాటికి గొడ్డొచ్చినా — ఇంటికి ఇల్లా లొచ్చినా యేళాపాళా సరిగ్గా ఉండాలని!"

తలకొక తీరుగా తలపోసుకొంటున్నారు.

అన్ని మాటలు మంజుల చెవుల్లో పడుతున్నాయి. ఆ లేత మనస్సు కుతకుత ఉడికిపోతూ ఉంది. ఆమె ఓ క్షణం నిలబడి ఆలోచించింది.

దేశంలో ఈ అస్తవ్యస్థ పరిస్థితి అలముకొనకపోతే ఈ అలజడులకు తావులేదు. అలజడులే లేకపోతే ఈ అడ్డదిడ్డమైన మాటలు లేవు. ఎవరు దీనికి కారణం?

పగ్గాలు చేతబట్టిన ప్రభుత్వం!

పదవిలోనికి రాదలచిన ప్రభుత్వం—ఏవేవో నినాదాలు చేస్తుంది. ఆ నినాదాల్ని ప్రజలు నమ్ముతారు. పదవి చేజిక్కించుకోగానే ప్రజల్ని మరచిపోతారు.

పదవి సాధనకు కారణాలు—నినాదాలు!

వీధి వాకిట నిలబడి ఆలోచిస్తూంటే ఆమె చూపు ఎదురింటి గోడ మీద పడింది. అది తెల్లటి గోడ. ఆ గోడ నిండుకు నినాదాలు. ఏవేవో నినాదాలు. ఒళ్ళు మండింది మంజులకు. కంటపడిన చీపురుకట్ట నందు కొనింది. వాటంగా తప్పించుకొనింది. గోడమీది నినాదాల్ని అదిమిపట్టి గీకుతూ వుంది. ఆమె గీకుతూ ఉంటే అవి వస్తూనే ఉన్నాయి—ఏటిలో ఇసుకను తవ్వుతుంటే ఊరే నీళ్ళలా!

ఇప్పటివా ఆ నినాదాలు?

మంజుల అత్తగారు ఆ ఇంట్లో కొత్తకోడలుగా అడుగుపెట్టిన కాలం నుండి వ్రాసిన నినాదాలు. పండగపబ్బాలకు ఆ ఇంటివాళ్ళు సున్నం పూస్తుంటే ఆ పూత వెనక భద్రంగా తలదాచుకొన్న నినాదాలు! గీకుతుంటే సున్నపు పొరలనుండి బయటపడుతూనే ఉన్నాయి.

"ఎదిరింటి గోడల్ని సుబ్బరం చేస్తావుంది. ఫరవాలేదే! మావకు దగిన కోడలే!" అని కొందరు ముసిముసిగా నవ్వుకొంటున్నారు.

"పిచ్చికాని పట్లేదు కదా?" అని కొందరు సందేహంగా చూస్తున్నారు.

అటు ఇటు గమనించకుండా తన పనిలో తానుంది మంజుల!

పొరల సందుల్లో నుండి నినాదాలు బయటపడుతూంటే—ఆమె ఇంకనూ కసికసిగా గీకుతూనే ఉంది.

"అమ్మా! రాసిన వాళ్ళున్నారు. రాయించిన వాళ్ళున్నారు. సహాయ పడిన వాళ్ళున్నారు. కారణభూతులున్నారు. అందర్నీ వదిలిపెట్టి నా మీద పడ్డావే?" అని ఆ గోడ నిలదీసి అడిగేది నోరుంటే!

గోడలకు చెవులున్నాయని సెలవిచ్చిన మహానుభావులు నోళ్ళులేవని చెప్పకుండా తెలివిమీరి పోయారు!

—ఆంధ్రప్రభ (1-4-81)